

necek her bâkirenin ilk geceyi yanında geçirmesini şart koştmuştu. Bu zulme bir süre boyun eğen Cedîsîler, Amfîk ile kabilesini tuzağa düşürerek öldürmüşlerdi. Bu katliamdan kurtulabilen bir kişi Himyer Meliki Hassân b. Tübbâ'dan yardım istemiş, o da ordusuyla gelerek Cedîs'i imha etmiş, böylece her iki kabile helâk olarak tarihe karışmıştı. Cezîme el-Ebraş ile bağlantı kurulduğu zaman bu olayların milâdî III. yüzyılın ortalarında vuku bulduğu tahmin edilmektedir.

Araplar'ın meşhur atası Adnân'ın anesi ve karısının Cedîs'ten olduğu söylenmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sîre*, I, 7; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 27, 632; Belâzürî, *Ensâb*, I, 4, 7, 12, 13; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), İndeks; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 462, 486; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, İndeks; İbn Haldûn, *el-İber*, II, 19, 24-25; Kalkaşendî, *Nihâyetü'l-ereb*, Beyrut 1405/1984, s. 191; Ziriklî, *el-A'lâm*, II, 113-114; Muhammed Beyyûmî Mehrân, *Dirâsât fî târîhi'l-'Arabî'l-kadîm*, Riyad 1400/1980, s. 167-173; Kehhâle, *Mu'cemû kaba'îlî'l-'Arab*, Beyrut 1402/1982, I, 172; Mustafa Murâd ed-Debbâğ, *el-Kaba'îl ü'l-'Arabîyye ve selâ' ilühâ fî bilâdinâ Filistîn*, Beyrut 1986, s. 12-14; T. H. Weir, "Cedîs", *İA*, III, 42-43; H. H. Brâu, "Tasm", *a.e.*, XII/1, s. 31-32.

AHMET ÖNKAL

CEDVEL

(الجدول)

Çeşitli amaçlarla üzerine isim, işaret, harf ve rakamların yazıldığı çizelge, tablo.

Aslı Arapça *cedvel* veya *cidvel* (çoğulu *cedâvil*) olan kelime sözlükte "dere, çay, ark, su kanalı" anlamına gelmektedir (geniş bilgi için bk. Lane, II, 392; Redhouse, s. 648). E. Graefe'nin, "masa" ve "plan" anlamına alındığı takdirde *cedvel* ile Latince'deki *schedula* (kitap yaprağı, sayfa) kelimesi arasında bir ilişkinin düşünülebileceği tarzındaki görüşüne (*İA*, III, 43) ve Fraenkel'in birer astronomi terimi olarak zîc ile *cedvelin* Ârâmîce'den geldiği yolundaki tahminine (*EI*² [İng.], II, 370) katılmak mümkün değildir.

Literatüre daha çok sihir, tılsım ve *vefk** terimi olarak geçen ve bugün artık itibar edilmediği görülen *cedvel*, üzerinde çeşitli semboller bulunan *hâtem* ile (mühür-yüzük) yaklaşık aynı şeyi ifade etmektedir. Bir *cedvel* yapmak için kare, dikdörtgen, üçgen ve daire gibi geometrik şekiller kullanılır. Bunların üzeri enine ve boyuna çizgilerle bölünerek eşit hâneler elde edilir, sonra da bu hâ-

nelere esrarlı olduğuna inanılan semboller, isimler, Arap alfabesinden bazı harfler veya bunların ebced hesabındaki sayı değerlerini ifade eden rakamlar yazılır. *Cedvel*deki hânelerin içine konulan sembol, isim, harf ve rakamlar, sihir ve tılsımın yapıldığı amaca göre değişiklik göstermektedir. Meselâ kötülüklerden, cin, şeytan ve perilerin zararlarından korunmak veya bir isteğe kavuşmak için hazırlananlara Allah'ın, büyük meleklerin, cinlerin ve Ashâb-ı Kehf'in isimleri, ayrıca gezegenlerin adları, haftanın günleri ve dört unsur (toprak, su, hava, ateş) yazılır. Çeşitli tılsım *cedvelleri* arasında en yaygın olan "da'vetû's-şems" ise şöyle yapılır: Bir dikdörtgen üzerine enine ve boyuna altışar çizgi çekilerek yedilik kareler halinde kırk dokuz hâne elde edilir; bunların içine mühür-i Süleyman, bazı esrarlı şekiller, peri padişahlarına ait olduğu söylenen yedi isim, haftanın yedi günü ve yedi gezegenin adları vb. yazılır. Bunların arasında gizli bir ilişki olduğuna ve bir araya gelince teşkil ettikleri değerlerin etkisiyle *cedvel*den beklenen yararın elde edileceğine inanılır. *Cedveller* hazırlanış sebebine göre değişik biçimlerde kullanılır; çok defa korunma, güç ve şifa bulma amacıyla boyuna, pazuya, omuza veya belden yukarı olmak şartıyla vücudun başka bir yerine takıldığı gibi (muska) suda eritilerek ilgili kişiye içirilir yahut yakılarak kişi dumanı ile tutsülendirilir.

Pisagorcular'ın geliştirdiği sihirli karelerin, İslâm kültür dünyasına girdikten sonra bazı çevrelerde geniş ilgi gördüğü bilinmektedir. Özellikle Câbir b. Hayyân ile başlayan bu ilgi İhvân-ı Safâ risâlelerinde gelişerek (bk. *Resâ'il*, I, 108-113) Bâtınîler için önemli bir malzeme oluşturmuştur. Gizli ilimler alanındaki eserlerde *bedûh* ve *vefk* *cedvelleri* adıyla anılan ve mahiyetleri bakımından İslâm inançlarıyla hiçbir şekilde bağdaşmasına imkân olmayan bu tılsım şekil-

lerinden bir kısmı Gazzâlî'ye mal edilmiş bulunmaktadır. Doğumu kolaylaştırdığına inanılan ve "Gazzâlî *cedveli*" olarak bilinen sihirli kare şöyle hazırlanır: Dokuz hâneye ayrılan karenin her hânesine yukarıdan aşağıya, sağdan sola ve köşeden köşeye, sayı değerleri on beş toplamını veren harfler yazılır. İnanışa göre, hiç suya girmemiş iki bez üzerine yazılan bu *cedveli* doğum yapmakta olan kadın gördükten sonra ayaklarının altına koyarsa doğum çabuk gerçekleşir. Bu *cedvelin* niçin Gazzâlî'ye mal edildiğini anlamak zordur. Çünkü Gazzâlî bunun bir hurafe olduğunu söylemekte ve, "Keşke bilseydim, acaba buna inanan var mı?" diyerek hayretini belirtmektedir (*el-Münkiz mine'd-çalâl*, s. 85). Öte yandan bu *cedvelin* Gazzâlî'den çok önce İhvân-ı Safâ risâlelerinde yer aldığı da bilinmektedir (bk. *Resâ'il*, I, 109, 112). Öyle anlaşıyor ki bu durum, Bâtınlılığı ve Hurûflılığı yaymak isteyenlerin Gazzâlî gibi büyük bir otoriteyi istismar etmelerinden başka bir şey değildir (geniş bilgi için bk. BEDÜH).

BİBLİYOGRAFYA :

Lane, *Lexicon*, II, 392; J. W. Redhouse, *Turkish and English Lexicon*, Constantinople 1890 — İstanbul 1978, s. 648; İhvân-ı Safâ, *Resâ'il*, Beyrut 1376-77/1957, I, 108-113; Gazzâlî, *el-Münkiz mine'd-çalâl*, Beyrut 1408/1987, s. 85; İbn Haldûn, *Muqaddime*, III, 1177 vd.; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'ade*, I, 395; Ömer Ferrûh, *Târîhu'l-'ulûm inde'l-'Arab*, Beyrut 1984, s. 98, 147 vd.; E. Graefe, "Cedvel", *İA*, III, 43; a.m.f. — D. B. Macdonald — M. Plessner, "Djadwal", *EI*² (İng.), II, 370; Cengiz Kallek, "Bedûh", *DA*, V, 336-337.

CENGİZ AYDIN

□ SANAT. Yazma kitaplarla murakka'lar ve hat levhalarında, yazının kâğıt üzerinde işgal ettiği alanın dört bir tarafına çizilen çizgiye de *cedvel* denir. Manzum eserlerde mısraların aralarına çekilen basit bir çizgiden ibaret *cedvel* olduğu gibi kalın veya ince, iç içe birkaç çizgi halinde siyah, beyaz (üstübeç), sarı, mavi, lâcivert, yeşil, kırmızı (sûrh, la'l, gülgün) mürekkeple, sarı veya yeşil altın (zer mürekkep) ve yaldızla çekilmiş olanları da vardır. Eski kitap sanatlarında ayrı bir önemi olan *cedvel* çekme işi, yazı ile sayfa kenar boşluklarının, diğer bir ifade ile sayfadaki yazılı kısımla yazısız kısımların birbirinden ayrılmasını ve metnin ön plana çıkmasını sağlar. Metne sonradan yapılacak müdahalenin önlenmesiyle metnin bir standart ölçü içinde yazılmasını temin ettiği gibi ayrıca sayfa kenarlarına yazılan şerh, hâşîye ve ta'likat gibi ilâvelerin metne karışma-

"Gazzâlî *cedveli*" olarak bilinen dokuz haneli sihirli kare (Gazzâlî, *el-Münkiz*, s. 85)

٤	٩	٢	د	ط	ب
٣	٥	٧	ج	هـ	ز
٨	١	٦	ح	ا	و

sını da önler. Bazı eserlerde ve bilhassa ders kitabı özelliğine sahip olanlarda ise sayfalar cedvellerle uygun şekillerde bölünerek bir kitabın içine birden fazla eser yerleştirilmesi mümkün olmuştur. Bu durumda asıl metin sayfanın ortasına yazılarak kenarlardaki boşluklara metnin şerhi, hâşiyesi, ta'likatı gibi bir arada bulunması faydalı olan tamamlayıcıları da yazılırdı. Baskı sanatı geliştikten sonra bile bir kitabın içinde bu şekilde birkaç eserin basıldığı olmuştur. Nitekim *Kitâbü Mecmû'a mine't-tefâsîr* adıyla anılan eserde (İstanbul 1324) Beyzâvî, Neseffî, Hâzin ve İbn Abbas tefsirleri bir sayfaya yerleştirilerek basıldığı gibi *Şürûhu't-telhîs* adıyla tanınan kitapta da Hatîb el-Kazvî'nin *Telhîşü'l-Miftâh*'ı ve bunun şerh ve hâşiyeleri beraberce basılmıştır (Bulak 1282). Ayrıca zîc ve zâyîce gibi takvimle ilgili kitaplar, mahiyetleri icabı tamamen cedvellerle bölünmüş sayfalarından ibarettir. Bunların cedvellerini çizmek ise çok büyük dikkat ve mahareti gerektirir.

Cedveller bir kitabın tezhibinde önemli bir unsur olduğundan müzehhipler arasında ayrı bir iş olarak *cedvelkeş* denen sanatkârlar tarafından yapılırdı. Ayrıca Kur'ân-ı Kerîm'de ilk iki sayfa ve sûre başları, diğer kitaplarda da ilk sayfalar (serlevha) genellikle tezhip edildiğinden buralardaki cedveller daha sanatkârane yapılır, renkli mürekkeplerle veya altınla çekilirdi. Yazma eserlerin sonunda metnin bittiği yerden başlayarak yazının kapladığı alana uygun bir şekilde ayrı bir cedvel çekilir, altına düz veya vevv olarak yazılan istinsahla ilgili kayıtlar da başka bir cedvel içine alınır. Kitabın hattat elindeki işi bittikten sonra cedvelkeş ve vassâl adı verilen sanatkârlar tarafından sayfaları düzenlenir, eser tezhibe veya cilde hazırlanırdı. Gelibolulu Âlî, *Menâkıb-ı Hünervân*'da (s. 76) bir vassâlî, "Halkârî, zerefşânî ve pervâzî, cedveli / Kılmış musahhar ana o hallâk-ı pür-kemâl" beytiyle överken onun aynı zamanda cedvelkeş olduğunu da belirtir.

Cedveller bir çizgiden ibaret olursa buna tek cedvel, iki çizgiden ibaret olursa çift cedvel denir. Ayrıca çizgilerden biri kalın, diğeri ince olursa "tek kuzulu", kalınca bir cedvelin iki tarafına ince birer cedvel çizilmişse buna da "çift kuzulu" adı verilirdi.

Cedvel çizmeye mahsus kalemlere cedvel kalemî denir. Bunlar bir vida yardımı ile açılıp kapanabilen ve istenilen ka-

lınlığa ayarlanabilen iki uçtan ibarettir. Günümüzde *tring* (Fr. tire-ligne) olarak da adlandırılan ve pergel takımları içinde yer alan bu alet yardımıyla istenilen kalınlıkta düzgün ve pürüzsüz çizgiler çizilebilir. Bilhassa büyük ölçüdeki levhalarda iki çizginin arası fırça ile doldurulmak suretiyle çok kalın cedveller elde edilebilir. Buna "cedvel doldurma" denir. Cedveller çizildikleri mürekkep çeşidine göre de altın, gümüş vb. isimlerle anılırlar. Cedvel kalemî ayrıca yapma küffî yazıların hazırlanmasında da kullanılır.

Edebiyat. Cedvel divan edebiyatında, hat ve kitap sanatlarındaki anlamının yanında daha çok "cedvel-i âb" (su yolu) ve küçük akarsu için bir teşbih ve mecaz unsuru olarak da kullanılmıştır. Su ve akarsu etrafında teşekkül etmiş teşbih ve mecazlarda yer alan kelimeye genellikle bahardan, bahçeden (çemen) bahsedilen mısra ve beyitlerle bu konuları müstakîl olarak ele alan bahâriyye ve şehrengizlerdeki mekân tasvirlerinde, tabiat manzaralarında rastlanır. Nedîm'in, "Bir nihâlistan kitâbıdır o sahrâlar meger / Kim ona havz-ı dilârâ sîmden cedvel çeker" beytinde cedvel kelimesi hem hat sanatındaki cedvel, hem de su yolu mânâsında tevriyeli olarak kullanılmıştır. Kelimeye ayrıca âşîğın gözlerinden seller gibi akan gözyaşlarının çokluğunu ifade etmek için de başvurulduğu görülmektedir. Ahmed Paşa'nın, "Eşkim rûyumda hûn ile cedveller eyleyip / Bu mâcerâ-yı derdimi yazdı hezâr bâr" beyti buna bir örnektir.

Lâle devrinin meşhur eğlence ve gezinti yerlerinden olan Kâğıthane'deki Sâdâbâd'da inşa edilen çağlayanlardan sonra derenin bir bölümünün içi ve kenarları mermer kaplanarak düzenlenmiş ve bu kısma "cedvel-i sîmîn" adı verilmiştir. Devrin bütün şairlerince güzelliğine temas edilen bu su yolu, özellikle Nedîm'in şiirlerinde en güzel şekilde kûltür ve edebiyat tarihine intikal etmiştir: "Gümüş renginde bir dîbâ biçinmiş cedvel-i sîmîn / Velâkin hâre gibi mevci var şeffaf ü nûrânî"; "Çeşme-i nûr ise Nûr âyetin eyler tefsîr / Cedvel-i sîm ile bulsa n'ola zîb ü şânî"; "Cedvel-i sîm içre âdem binse bir zevrakçeye / İstese mümkün varılmak cennetin tâ yanına".

Yahya Kemal de "Mâhurdan Gazel" adlı şiirinde, "Halk-ı Sa'dâbâd iki sahil boyunca fevc fevc / Va'de-i teşrîfine alıkış tutarken dîrdan // Cedvel-i sîmîn kenarından bu âvâzın Kemâl / Koptu bir fevvâre-i zerrîn gibi mâhurdan" mısra-

larında bu meşhur su yoluna temas etmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Kummî, *Gülîstân-ı Hüner*, s. 160-165; Âlî, *Menâkıb-ı Hünervân*, s. 76; Nedim, *Divan* (nşr. Abdülbâki Gölpinarlı), İstanbul 1951, s. 55, 79, 83; Harun Tolasa, *Ahmed Paşa'nın Şiir Dünyası*, Ankara 1973, s. 354-355, 470; M. Münir Aktepe, "Kâğıdhâne'ye Dâir Bazı Bilgiler", *Ord. Prof. İsmail Hakkı Uzunçarşılı'ya Armağan*, Ankara 1976, s. 350, 352, 354; Yazar, *Kalem Güzeli*, I, 141; A. Süheyl Ünver, "Selçuklu Kelâm-ı Kadimlerinde Süsleme Kaynakları", *Atatürk Konferansları 1975-1976*, Ankara 1983, s. 134; R. Ekrem Koçu, "Cedvel, Cedvel-i Sîm", *İst. A*, VI, 3413; *SA*, I, 332; Dihudâ, *Luğatnâme*, X, 264-265; Pakalın, I, 268; *TDEA*, II, 22.

MUSTAFA UZUN

CEFR

(الجر)

Gelecekte vuku bulacak olayları
değişik metotlarla
öğrettiğine inanılan ilmin adı.

Arapça bir kelime olan *cefr* sözlükte "sütten kesilmiş kuzu, oğlak; içi taşla örülmemiş geniş kuyu" anlamlarına gelir. Terim olarak değişik metotlarla gelecekte haber verdiği iddia edilen ilmi veya bu ilmi kapsayan eserleri ifade eder ve *cifr* olarak da anılır. Demîrî'nin yanlışlıkla İbn Kuteybe'nin *Edebül-kâtib*'ini kaynak göstererek aktardığı bir rivayette göre (*Hayâtül-hayevân*, I, 279) Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765), Hz. Peygamber soyundan gelenlerin geçmiş ve gelecek ile ilgili olarak muhtaç bulundukları bütün gizli bilgileri bir kuzu veya oğlak (*cefr*) derisinin üzerine yazmış, muhtemelen bundan dolayı bu çeşit bilgilere ve eser türüne *cefr* denilmiştir. *Cefr* ile uğraşanlara *cefrî* veya *ceffâr* denilir. Daha çok Şîîler tarafından geleceğe ilişkin haberleri ihtiva ettiği öne sürülen ve Hz. Ali ile Ca'fer es-Sâdık'a nisbet edilen eserlere de genellikle "el-Cefr" veya "el-Cefr ve'l-câmia" adı verilir. Bu son adlandırmadan dolayı *cefr* ilminin adı bazı kaynaklarda *el-cefr ve'l-câmia* şeklinde de geçer. İbn Haldûn ise yaygın telakkinin aksine *cefrin* bir ilmi disiplini adı değil ferdî kabiliyet olduğunu ileri sürmüş, bunun keşf ve ilham ile ilişkisi üzerinde durmuştur (*Mukaddime*, II, 823, 828).

Çeşitli metotlara başvurmak suretiyle geleceği keşfetme merakı İslâm öncesinde yaşayan eski milletlere kadar uzanır. Keldânîler, Asurlular, Bâbilîler, Mısırlılar ve daha sonra yahudilerle hristiyanlar arasında yaşayan kâhinler, müneccimler ve bazı mistiklerin kâinatın sonu, devletlerin âkıbeti gibi konularda